

MARIJA BUZOV

STANJE ISTRAŽIVANJA RANOKRŠĆANSKIH MOZAIKA U HRVATSKOJ

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790350.14>

Arheološka istraživanja koja su se vodila proteklih 25 godina iznjedrila su brojne mozaike. Vršena su probna istraživanja, revizijska istraživanja, sustavna arheološka istraživanja, zaštitna istraživanja, geoistraživanja te konzervacija i restauracija. U razdoblju od 2004. do 2012. god. objavljeni su rezultati arheoloških istraživanja u *Hrvatskom arheološkom godišnjaku*. U tom razdoblju na prostoru Hrvatske istraženo je mnogo lokaliteta na kojima su otkriveni mozaici, fragmenti mozaika, tesere ili kockice mozaika, staklene kockice i podloge za mozaik. U tom razdoblju izvršena je i sanacija te konzervacija poznatih mozaika (podni mozaik apside u Novalji, mozaik u cisterni na Bribirskoj glavici, podni mozaik u termama na Visu te podni mozaik iz Narone u današnjem Vidu).

Mozaička dekoracija javlja se na gotovo cijelom području istočne obale Jadrana. Gotovo sve građevine nastale ili adaptirane u kasnom rimskom ili ranobizantskom razdoblju imaju mozaičku dekoraciju kao dio unutarnjeg uređenja profane i sakralne arhitekture, s time da će više biti zastupljena u sakralnoj arhitekturi.

U prvim stoljećima rimske vladavine u našim krajevima mozaikom su prekrivene podne površine prostorija te javnih i privatnih građevina u gradovima, kao i u ljetnikovcima (*villae rusticae*). Međutim, u kasnoantičko, ranokršćansko i bizantsko doba mozaik je ukrašavao i zidne površine, posebno kulturnih građevina (Poreč, Pula). Kršćanski podni mozaik karakterizira bogata ornamentika, u kojoj sve više mjesta nalaze stilizirani vegetabilni motivi (Salona, Supetar, Stari Grad i dr.). Sakralne građevine vrlo često dobivaju znatne površine mozaičkih natpisa, što predstavlja novinu. Natpisi upućuju na donacije crkvenih ili drugih osoba koje su sudjelovale u izradi mozaika. *Parentium* (Poreč), *Pola* (Pula), *Salona* (Solin), Grohote, Baška (otok Krk), pružaju nam primjere istaknutih, jedva nagoviještenih ili anonimnih darovatelja (Poreč).

Brojna potvrđena arheološka otkrića mozaika u Hrvatskoj (iz rimskih provincija Dalmacije i Panonije te *Regio X Venetia et Histria*) svjedoče o importu, prihvaćanju i imitaciji umjetničkih oblika u stilskom razvoju, ali i lokalnih oblika stvaranja, često s određenim lokalnim doprinosima. Ranokršćanski mozaici pokazuju mnogo sličnosti u kompoziciji podova s rimskom profanom arhitekturom. Konceptija nalik na tepih zadržana je, baš kao i kod podova kasnoantičkih objekata 4. st. Gotovo da i nema figuralnih prikaza, a sheme su strogo geometrijske. Trobrodna bazilika pojavila se kao temeljni arhitektonski tip krajem 4. i poč. 5. st. Srednja lađa bila je šira i odvojena od užih bočnih lađa. Primjer novih dekorativnih koncepcija svakako je bazilika Sv. Anastazija na Marusincu, gdje su istočni i zapadni dijelovi središnje lađe prekriveni mozaičnim podom komplicirana geometrijska crteža, a interkolumniji su male kvadratne površine, također geometrijskog karaktera. Bočne lađe bile su potpuno prekrivene isto tako geometrijskim crtežom, ali jedinstveno komponiranim. Ponekad se javlja naglašavanje središta u obliku rozete, kružnice ili osmerokuta (kao u dijakoniku bazilike urbane u Solinu, s poč. 5. st.).

Moramo naglasiti da se na području Istre, koja je bila pod utjecajem akvilejske mozaičke škole i njezinih radionica u Trstu, Puli i Poreču, osjeća i utjecaj Salone i njezine škole, a potom i Ravenne. U Dalmaciji se mnogo više uočavaju veze i utjecaji i Sirije i Afrike, ne samo u motivima, već i u kompoziciji mozaičkih podova. To je posve razumljivo jer je val doseljenika s Bliskog istoka, Afrike, a posebno Sirije, stigao u Salonu u 5. st. U razdoblju crkvene i kulturne dominacije Salone to se ogleda

i u njegovom utjecaju na cijelu Istru pa sve do Grada. Ranokršćanski mozaici na istočnoj obali Jadrana pripadaju velikom i kompleksnom fenomenu kasnoantičke umjetnosti, koja je *izrasla iz antike, apsorbiravši elemente rimske kulture, dajući im pritom svoj sadržaj i smisao.*¹

Ključne riječi: *povijest istraživanja, bazilika, ranokršćanski mozaici, arheološki lokaliteti, arheološka istraživanja, istočna obala Jadrana, figuralni mozaici, geometrijski mozaici, natpisi*

Među tehnikama likovnih umjetnosti mozaik je zauzeo značajno mjesto u antičkoj umjetnosti. Mozaici, sa svojim ogromnim repertoarom tema, ukrasnih motiva i likovnih rješenja, danas predstavljaju bogate izvore spoznaja ne samo o tokovima u razvoju ukusa i estetskih shvaćanja, već i o svim aspektima života antičkog čovjeka. U kasnoj antici mozaik postaje, gotovo, glavna slikarska grana te se u njemu odražavaju promjene stilskih pravaca. U to vrijeme mozaičari Rima i Akvileje imaju već takmace u provincijama Galije, područja Rajne i Podunavlja, Orijenta i Afrike pa čak i Hispanije i Britanije. Posebno s Orijenta i Afrike dolaze novine u stilu i u motivima. U kršćanskim kulturnim građevinama i carskim palačama sve se više prelazi na dekoraciju zidova mozaikom. Rim, Solun i Carigrad, u tom pogledu, nisu jedini centri u 4. i 5. st. Od Justinijana, s bizantskim mozaikom, nastaje nov sjajan razvoj te tehnike na području Mediterana, od Carigrada do Ravenne, od Soluna, Hiosa i Dafnija do Sicilije (Palermo, Monreale, Cefalù), Venecije i Torcella, u Nea Moni i u Carigradu te Poreču.

Kako su na prostoru Hrvatske ostaci antičkog slikarstva rijetki, samo česti mozaički nalazi dočaravaju domet izgubljenih ostvarenja u oblasti slikarstva, koji po kvaliteti nisu zaostajali za graditeljstvom i skulpturom.

U prvim stoljećima rimskog vladanja u našim krajevima mozaikom su najvećim dijelom prekrivene podne površine prostorija javnih i privatnih građevina u gradovima i ljetnikovcima (*villae rusticae*), no u kasnoantičko, ranokršćansko i bizantsko doba mozaik je ukrašavao i zidne površine, posebno kulturnih građevina (Poreč).

Kada počinje interes za istraživanjem mozaika u Hrvatskoj i koliko ih je do sada otkriveno na prostoru hrvatske, pokušat ćemo odgovoriti u nastavku.

Iako se znanstveni interes za život i spomenike antike u europskim zemljama pojavio u vrijeme humanizma i renesanse, značajna su iskopavanja obavljena tek u 18. st. u Pompejima. Interes za antiku i spomenike u Dalmaciji javlja se gotovo istodobno kao i u europskim zemljama. No, zapisi o našim spomenicima sačuvani su kod pisaca koji vrlo rano spominju našu zemlju ili obalu. Pojava humanizma i preporoda s novim duhovnim strujanjima, dovodi do velikog interesa za život i spomenike antike, koja postaje daleki, nedostižni ideal. Proučavaju se i prepisuju natpisi, opisuju spomenici, a pojedinci poduzimaju daleka i pogibeljna putovanja da bi upoznali i vidjeli spomenike i stare gradove s antičkim spomenicima. U sjevernoj Hrvatskoj tijekom 17. i 18. st. također djeluju znameniti ljudi naše kulturne povijesti koji su zaslužni i za arheologiju. Od znamenitih ljudi koji su proučavali, prepisivali natpise te opisivali spomenike, spomenut ćemo Ivana Lučića. Pisac prve znanstveno pisane hrvatske povijesti *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami 1666., Ivan Lučić Trogirin (1609. – 1697.),² uključio je u nju čitav niz podataka i natpisa arheološke nara-

¹ Šeper 1959, 109.

² Kurelac 1986.

vi, koje koristi s dužnim oprezom i akribijom svoga vremena, na čemu mu je Theodor Mommsen izrekao dužno priznanje.³ Osim povijesnih istraživanja i objavljivanja povijesnih djela, I. Lučić se bavio arheologijom i geografijom te matematičkim, fizičkim i astronomskim proučavanjima, a zanimalo ga je i graditeljstvo. Proučavao je ranokršćanske spomenike, rimske mozaike i natpise pa je uživao ugled vrsnog poznavaoca rimskih starina. Sve ovo svjedoči o širini njegova duha i interesa, o njegovoj izvanrednoj znanstvenoj akribiji erudita 17. st. Po svome cjelokupnom istraživačkom radu i djelu, u kojem je i veliki dio naše arheološke prošlosti, Lučić je uvijek u vrhu naše historiografije.

U sklopu arheoloških iskopavanja voditelji radova nailazili su i na mozaike. Mozaici se vjerno precrtavaju, a arhiva, izvještaji i muzejska dokumentacija imaju precizne kolorirane crteže koji i dan-danas služe istraživačima. Mozaički nalazi, kao i ostala spomenička baština, privlače pažnju i zanimanje u Istri i Dalmaciji. U Istri djeluju istraživači okupljeni oko Centralne komisije sa sjedištem u Beču, kao i amateri koji se okupljaju oko *Società istriana di archeologia e storia patria*. Valja istaknuti da se izvještaji o izvršenim radovima, evidencije s terena i otkrića objavljuju u časopisima *Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, *Jahrbuch der K.K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, *Jahreshefte Österreichischen archäologischen Institutes* koji izlaze u Beču, a od godine 1884. i u porečkim *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*.

Područje Pule i okolice istražuju D. Frey i A. Gnirs, a Poreč F. Babudri, A. Amoroso, F. Deperis i F. Gregorutti. P. Sticotti i A. Puschi istražuju dvojnu baziliku i njezine mozaike u Nezakciju. A. Tamaro godine 1928. izvještava o istraživanju mozaika na području Eufrazijeve bazilike.

U djelu *Zara cristiana*, objavljenom 1877. god., F. Bianchi donosi zanimljive podatke o mozaicima na području grada Zadra, odnosno katedrale sv. Stošije. L. Jelić se poziva na anonimnoga kroničara (Anonimo Filippi) iz godine 1782. i njegov neobjavljeni rukopis *Notizie istoriche di Zara, divise in VIII libri, come pure di Nona*, koji je nestao tijekom Drugog svjetskog rata, te navodi brojne nalaze mozaika u gradu Ninu. Anonimove vijesti sežu u godinu 1670., kada je nakon Kandijskoga rata započela obnova grada.⁴ Pri obnovi crkve sv. Ivana Krstitelja 1676. godine otkriven je mozaik sa slikom svečeva „glavosjeka“, potom 1678. god. pronađen je u crkvi sv. Mihovila pločnik od kamena i mozaika raznih boja, a pod njim rimske opeke, brončani, srebrni i zlatni novac. Pločnik od mozaika i malih opeka otkriven je pri kopanju temelja kuće J. Arvatini, a 1752. god. otkriven je mozaik koji je uzidan u zid „do skala“. U Bradačićevu vrtu prema crkvi sv. Ambroza, 1770. god. otkriven je mozaik preko 6 sežanja opsega s motivima zmiije i cvijeća te presvođena soba. Nedaleko sv. Mihovila, u podrumu kaptolske kuće, 1771. god. pronađen je bijeli mozaik na crvene pojase „pô lakta debel...“, tako piše zadarski Anonim, odnosno L. Jelić u članku objavljenom u *Viestniku Hrvatskog arheološkoga društva*, sv. 4 iz godine 1900. Nažalost, od brojnih navedenih mozaika danas nam gotovo ništa nije poznato, jer i sjajni crno-bijeli figuradni mozaik sa scenama gladijatorskih borbi i popratnim natpisima poznajemo tek s kopija na staklu, što ih je izradio ninski liječnik D. Snjegovoj, a izložene su u muzeju Nina.⁵ Možemo pretpostaviti da je veliki crno-bijeli rimski mozaik otkriven 1999. god. u Ninu, na lokalitetu Kera, smješten na putu prema crkvi sv. Ambroza, jedan od onih koje navodi anonimni pisac, a moguće je da u Ninu možemo očekivati i još mnoge druge nalaze.⁶

³ Vidi u: Th. Mommsen (ur.), *Corpus inscriptionum Latinarum*, sv. III, 1, „Pars. tertia. Dalmatia. De dalmaticarum inscriptionum auctoribus“, str. 275, XXVI, Berlin 1873.

⁴ Meder 2003, 12.

⁵ Suić 1968, 46, T. 22. 3–4; Suić 1981, 289; Buzov 2014, 71.

⁶ Meder 2003, 12.

Godine 1846. i 1847. radove u Saloni vodi F. Carrara⁷ i otkriva glavni dio episkopalnog kompleksa – baptisterij, konsignatorij i veliko dvorište, svjestan da je to tek dio većeg arhitektonskog sklopa. Posebno valja istaknuti da nekoliko stranica svojega izvještaja posvećuje mozaiku otkrivenom u konsignatoriju i donosi iscrpnu analizu njegovih ikonografskih i stilskih osobina.

Otprilike u isto vrijeme M. Sabljar, tada major u ličkoj regimenti, a poslije i prvi direktor Arheološkog muzeja u Zagrebu, zabrinut za mozaik otkriven u ostacima rimske vile u Širokoj Kuli kraj Gospića, odlazi na teren. Nažalost dijelovi mozaika već su poslužili za dekoraciju kuće lokalnog zlatara, a njegove ostatke Sabljar pedantno iscrtava u svojoj terenskoj bilježnici. Pokazujući gotovo konzervatorski odnos prema arheološkom materijalu, ostatke će mozaika zatrpati zemljom i tako ih zaštititi.⁸ Zanimanje za arheološku baštinu Like raste krajem 19. i početkom 20. st. Prva se stručna putovanja poduzimaju, a rezultati se objavljuju u *Viestniku Hrvatskog arheološkoga društva*. K. Patsch, tadašnji kustos Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, donosi 1900. god. prvu zaokruženu sliku Like iz rimskog doba.⁹ K. Patsch je na temelju arheoloških nalaza ubicirao mnoga rimska naselja, *Vegium* u blizini današnjeg Karlobaga, *Epidotija* u dašnjim Kvartama, *Arupija* (*Arupium*) na području današnjeg Prozora, *Ancusa* u Kuli i dr. Značajno je što je na mnogim mjestima, uz ostali bogati arheološki materijal, zabilježio i nalaze mozaika, preciznije njihove skromne ostatke. U blizini današnjeg Karlobaga, godine 1851., na zemljištu oko Drvišice, otkrivena je zgrada orijentirana u smjeru istok-zapad, s tri prostorije i podom od mozaika.¹⁰

Prema izvještaju Ć. M. Ivekovića, i *Kninsko starinarsko društvo* imalo je rezultata u pronalaženju rimskih starina i mozaika. Devedestih godina 19. st. društvo je istraživalo u okolici Šibenika. Veliki kameni sarkofazi, fragmenti skulptura i arhitekture s natpisima pronađeni su u župi Piramatovci. Iveković piše: *gdje se god zakopa dolaze na vidjelo ostaci mozaika, zgrada itd.* Zapadno od crkve sv. Bartola, kod župne kuće, otkrivena je velika građevina s krasnim mozaicima i izvrsno sačuvane terme s hipokaustima, bazenima itd. Sve je kako navodi Iveković *točno fotografirano, snimljeno i nacrtano*.¹¹

Početkom 20. st. Carrarin rad u Saloni nastavlja F. Bulić, uz ostalo i na episkopalnom kompleksu, gdje će se pokraj ranokršćanskih pojaviti antički mozaik s prikazom pjesnikinje Sapfo i devet muza. Bulić 1892. god. otkupljuje zemljište i započinje s iskopavanjem solinskih nekropola koje postaju pravi „rudnik“ za istraživanje mozaika. Sve se evidentira i objavljuje u časopisu *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, koji je pod njegovim vodstvom usmjeren na obrađivanje značajnih problema na visokoj znanstvenoj i stručnoj razini. Časopis *Bulletino di archeologia e storia dalmata* od početka stječe zapažen ugled u zemlji i u svijetu, kao i brojne suradnike. Aktivnosti i znanstveni rezultati F. Bulića potaknuli su pravi znanstveni interes stručnjaka za Dalmaciju. Na arheološkim terenima Salone okupljaju se tridesetih godina 20. st. stručnjaci J. Brønsted, R. Egger, F. Weibach, W. Gerber, a njihovi su znanstveni rezultati objedinjeni u monumentalnim publikacijama *Forschungen in Salona I–III* i *Recherches à Salone I–II*, koje i danas imaju nezaobilaznu vrijednost i zaista su „banke podataka“ za svakoga tko se bavi problemima Salone, bilo da je riječ o arhitekturi, skulpturi, ranokršćanskim cemeterijima, kultu mučenika, dekorativnoj plastici, a posebice mozaicima. S obzirom da su mozaici bazilika na Kapljuču i Marusincu tih godina i otvo-

⁷ Carrara 1850; Špikić 2010.

⁸ Meder 2003, 12.

⁹ Patsch 1900; Patsch 1990.

¹⁰ Meder 2003, 12.

¹¹ Meder 2003, 13.

reni, konzervirani i djelomično snimljeni, spomenute su publikacije uz terensku dokumentaciju, i danas jedini izvor za njihovu obradu i studij. Danski arhitekt E. Dyggve stiže nešto kasnije u Salonu, gdje će provesti dugi niz godina i problematici Salone posvetiti značajan angažman i nekoliko pisanih djela. Među njegovim otkrićima nalazi se i bazilika *iuxta portum*, a njezini brojni podni mozaici ostali su sačuvani u crtežima i pohranjeni su u Arhivu Dyggve. S obzirom da su već onda bili prekriveni morem, nisu se mogli vaditi.

Pravi zamah i interes u istraživanju mozaika i u svijetu i u nas počinje 1950-ih godina, iako se prvi pregledi i sinteze pojavljuju 20-ih i 30-ih godina 20. st. i danas su nezaobilazni.¹² Meder s pravom ističe da *mozaik postaje predmet samostalnih istraživanja, analiza i stručnih rasprava, oslobodivši se polako 'tutorstva' integralnoga arheološkog izvještaja*,¹³ pa se tako znanost o mozaiku afirmira kao posebna disciplina s vlastitim znanstvenim aparatom.¹⁴

Oснаžena brojnim istraživanjima i novim spoznajama o vrijednosti geometrijske ornamentike, koja je prisutna od početka 20. st. (kod G. Sempera, A. Riegla i W. Worringer), a posebno od Drugoga svjetskog rata studijem na području ikonografije (kod E. Panofskog i A. Grabara), istraživanje mozaika zadire u nova područja, o čemu svjedoči golema literatura nastala u kraćem razdoblju. Osnivanjem *Association internationale pour l'étude de la mosaïque antique* u Parizu 60-ih godina 20. st. te objavom njihova *Bulletina* (od 1968. –) učinjen je veliki napredak u proučavanju mozaika.

Među prvim značajnijim radovima u nas je Molajolijeva studija o porečkoj Eufrazijani iz 1940. god.,¹⁵ potom 1943. god. izlazi publikacija o pulskoj katedrali Mirabella Robertija¹⁶ te veća studija o bazilici u Vrsaru i njezinim mozaicima.¹⁷ O pulskim mozaicima, novim nalazima na području grada i okolice, posebno nakon Drugoga svjetskog rata, kada su otvorena brojna arheološka nalazišta, izvještavaju i objavljuju svoje radove B. Marušić, Š. Mlakar, V. Girardi Jurkić. Istraživanje mozaika u Poreču nastavlja A. Šonje koji toj problematici posvećuje cijeli radni vijek. Istražujući grad Poreč i povijest razvoja gradova na istočnoj obali Jadrana, M. Prelog je porečkoj bazilici i ljepoti njezinih mozaika posvetio dvije knjige: *Poreč, grad i spomenici* 1957. god. te *Eufrazijeva bazilika u Poreču* objavljenu 1986. god. A. Mohorovičić izvještava o nalazima iz Krka 1964. god.

M. Suić istražujući topografiju i urbanu strukturu antičkoga Zadra i njegova agera, otkrio je niz *villa rustica* u Mulinama na otoku Ugljanu, Maloj Proverši na Dugom otoku i Puntamici, u čijim su se ostacima sačuvali značajni ostaci mozaika. Na ostatke mozaika naišao je i u Ninu te na Bribiru 1973. god. I. Petricioli i B. Ilakovac bavili su se zadarskim mozaicima. B. Ilakovac otkrio je mozaike u velikoj apsidi u Novalji na otoku Pagu za koju je smatrao da je pripadala biskupskoj bazilici.¹⁸

O dekorativnom programu mozaika u solinskom konsignatoriju pisao je 1975. god. D. Rendić-Miočević.¹⁹ U vrijeme gradnje tzv. splitske zaobilaznice 1986. i 1987. god., kada je asfalt u dužini od oko 900 m prekrpio još uvijek bogate arheološke ostatke Salone, otkriven je na Ilincu fragment

¹² Gauckler 1904; Blake 1930, 36, 40; Pernice 1943; Levi 1947.

¹³ Meder 2003, 13.

¹⁴ Meder 2003, 13.

¹⁵ Molajoli 1940.

¹⁶ Mirabella Roberti 1943.

¹⁷ Mirabella Roberti 1944.

¹⁸ Ilakovac 1980, 127–136.

¹⁹ Rendić-Miočević 1975, 255–264.

figuralnog mozaika s prikazom jelena. O tom su mozaiku pisali F. Oreb, B. Kirigin, I. Lokošek, J. Mardešić i S. Bilić.

Poznati su i drugi arheološki lokaliteti istočne obale Jadrana, kao i oni iz unutrašnjosti provincije Dalmacije, koji su dali vrijedne nalaze antičkih i ranokršćanskih mozaika. O njima nas obavještavaju I. Marović, B. Gabričević, B. Kirigin, E. Marin, M. Budimir, I. Pedišić, K. Džin, Ž. Ujčić i dr. O mozaicima Solina, Hvara, Brača pisali su N. Cambi, J. Jeličić-Radonić, B. Matulić. O mozaicima u Hrvatskoj pisali su J. Meder, N. Cambi, M. Gabrčević i M. Buzov. I strani istraživači u novije vrijeme pisali su o našim mozaicima, kao što su S. Tavano, G. Cuscito, R. Farioli, G. Bovini, M. Donderer, J. P. Caillet, M. De Franceschini, A. Terry, H. Maguire, F. Gilmore Eaves i dr.

Mozaik se kao omiljena tehnika u antici javlja na prostoru Hrvatske te je dostigao visoku umjetničku kvalitetu. Konceptijski i po namjeni uočavaju se dvije različite vrste mozaika. Prva su podni mozaici najčešće izvedeni kao dekorativni tepisi od krupnijih mozaičkih kockica (*tesera*), dok se u rjeđim slučajevima javljaju simboličke kompozicije koje imaju religijsku funkciju.²⁰ Ranokršćanski mozaici pokazuju mnogo sličnosti u kompoziciji svojih podova s onima rimske profane arhitekture. Ali oni, kao i podovi kasnoantičkih objekata 4. st., zadržavaju dojam tepiha. Figuralnih prikaza gotovo da i nema, a sheme su strogo geometrijske. Krajem 4. i početkom 5. st. javlja se kao osnovni arhitektonski tip trobrodna bazilika. Srednja je lađa šira te se odvaja od užih bočnih. Mozaički tepisi nalazili su se u mnogim salonitanskim bazilikama, a najcjelovitije su očuvani u južnoj bazilici na Marusincu.²¹ Primjer novih dekorativnih koncepcija je zacijelo bazilika sv. Anastazija na Marusincu, gdje istočni i zapadni dio središnje lađe prekrivaju mozaički podovi komplicirana geometrijska crteža, a interkolumniji su male kvadratne površine, također geometrijskog karaktera. Bočne su lađe u cijelosti prekrivene također geometrijskim crtežom, no jedinstveno komponiranim. Tehnička razina mozaika je visoka, a dekorativni efekt snažan. Marusinački mozaici izvedeni su po jednom jedinstvenom planu, a ne kao dijelovi koji se spajaju, što je bio čest slučaj, kao na primjer u bazilici na Kapljuču gdje su mozaički tepisi nastajali kao zavjetni darovi, pružajući podatke o donatoru i veličini poda.²² Takvu situaciju imamo i u Predeufrazijevskoj bazilici u Poreču,²³ a posljedica toga jest nejedinstvena dekorativna koncepcija. Pojedini su zavjetni mozaici u biti zasebne cjeline, a čitav pod nema konzistentan izgled. Koncepcija u drugim salonitanskim crkvama donekle je različita, kao na primjer u sjevernoj crkvi katedralnog sklopa gdje također nalazimo tepihe, ali bez bordura i natpisa, a nacrti su življi i imaju jači kolorit nego oni iz Kapljuča.²⁴ U bazilici na Marusincu uočava se jedinstvena dekorativna koncepcija poda, što ukazuje na drugačiji način polaganja *tesera*. U bazilici su tepisi podijeljeni prema brodovima, organski i u skladu s arhitekturom. Marusinački podni mozaik po svom nacrtu i kolorizmu bio je zacijelo najluksuzniji podni mozaik u Saloni. Izgleda da su ovakvi mozaici prevladavali tijekom 4. i 5. st.

Od figuralnih prikaza valja spomenuti četiri podna mozaika koji se posebno ističu kvalitetom izvedbe i ikonografijom. Prvootkriveni je onaj koji je iskopan još u prvoj polovici 19. st. u baptisterijalnom sklopu u Saloni.²⁵ Nažalost, upravo taj dio mozaika je nasilno izvađen i nestao malo poslije pronalaska. Na izlazu iz katekumeneja ili konsignatorija, a na putu prema baptisteriju,

²⁰ Cambi 2002, 287; Buzov 2014, 86.

²¹ Dyggve – Egger 1939, 59 i d.; Cambi 2002, 287.

²² Brøndsted 1928, 114 i d.

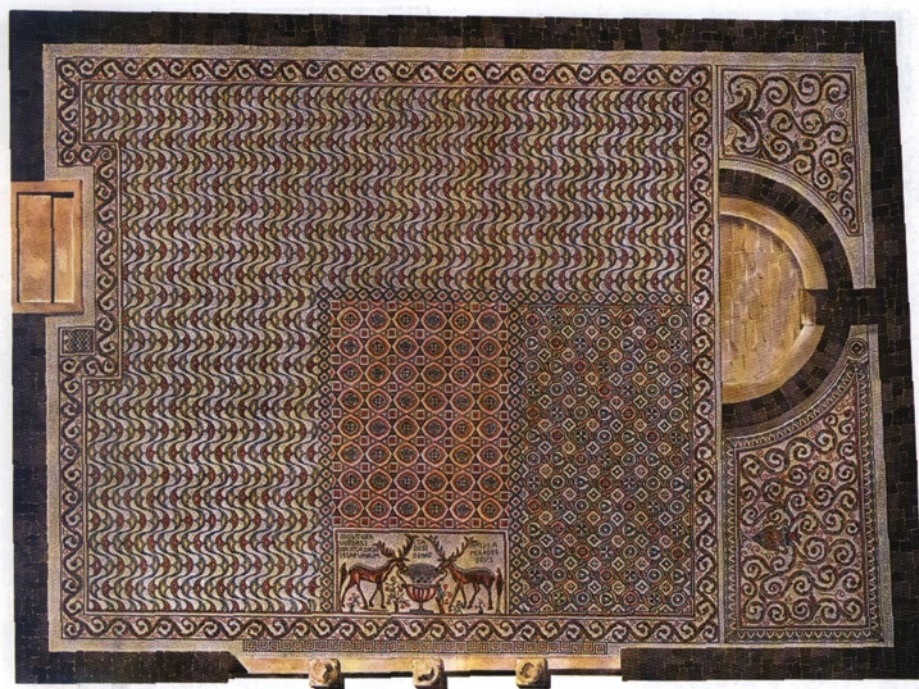
²³ Prelog 1986, 17 i d.; Farioli 1974, 285 i d.

²⁴ Gerber 1917, T. 4.

²⁵ Carrara 1850, 115 i d.; Rendić-Miočević 1975, 255–264; Jeličić-Radonić 1993, 275 i d., sl. 2, 3.

vjernici su morali stupiti na mozaičku površinu s motivom jelena koji se, svaki sa svoje strane, približavaju središnjem kantararu (Sl. 1). Prikaz je namjerno postavljen na tom mjestu da svaki prolaznik pročita natpis, vidi prikaz i shvati njegovu simboličku poruku, a posebice pokrštenici. Motiv jelena i kantara vrlo je omiljen u 6. st. i javlja se osobito u istočnom dijelu tadašnjega svijeta.²⁶ Ovaj mozaik nije važan zbog umjetničke vrijednosti, naime figure su prikazane tvrdo, ukočeno i zdepasto uokvirene širokim obrubom. Boje su suzdržane, a dojam proizvode kontrasti. Ovaj mozaički tepih vrlo je važan po svojem natpisu, naime iznad prikaza čita se tekst 42. psalma koji otkriva simboličku poruku prizora: *Sic (ut cer) vus desiderat ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad Te Deus* (CIL III, 2673). Brojni prikazi jelena i kantara u kršćanskom svijetu nemaju teksta, no bez imalo dvojbe taj je tekst na solinskom mozaiku literarna podloga svih motiva s jelenima sa strana kantara.²⁷ Možemo pretpostaviti da je u Saloni bio prikazan još jedan sličan motiv. Naime, za vrijeme arheoloških istraživanja prije gradnje tzv. splitske zaobilaznice otkriven je fragment mozaika s prekrasnom, fino i brižno oblikovanom glavom jelena i stablom, dok je ostalo propalo.²⁸ Vjerojatno je riječ o prikazu rajskog vrta, kao na brojnim mozaicima diljem kršćanskoga svijeta.²⁹ Cambi s pravom ističe: *malo je u svijetu tako vrsnih kasnoantičkih prikaza jelena. Budući da je uništena arhitektura u kojoj se nalazio mozaik, teško je utvrditi kad je on bio izrađen, ali je ipak vrlo vjerojatno iz 6.st.*³⁰

Sl. 1 Salona, mozaik iz katekumeneja, 5. st. (prema Gerber 1917)

²⁶ Kolarik 1984, 461 i d.; Domagalski 1990, 129 i d.; Buzov 1996, 55–86.

²⁷ Cambi 2002, 288.

²⁸ Kirigin *et al.* 1987, T. 4; Cambi 2002, 288.

²⁹ Cvetković-Tomašević 1984, 182 i d., sl. 2, 3, 7, 8, 15–18, 20–22; Kolarik 1984, 466, sl. 27–31, 38, 39; Domagalski 1990, 144 i d.; Buzov 1996, 55–86; Cambi 2002, 288.

³⁰ Cambi 2002, 288.

Južno od katedrale u Zadru, u katekumeneju, izrađen je također motiv s jelenima sa strana kantara, a datira se u 6. st. (Sl. 2).³¹ Ovaj je motiv vještije i raskošnije izveden nego onaj u saloničanskom baptisterijalnom sklopu. Boje su bogatije, a figure su vitkije i gipkije, što govori o njegovoj kvaliteti. U odnosu na solinski fragment mozaika s glavom jelena, ovaj je prikaz ipak inferiorniji. Velika površina apsida bazilike u Novalji na otoku Pagu prekrivena je u cijelosti mozaikom geometrijskog tipa. Apsida je bila ukrašena s tri međusobno odvojene mozaičke kompozicije. Djelomično je očuvana središnja mozaička kompozicija (dio rubne ukrasne trake – motiv „pasji skok“).³² Lijeva je mozaička kompozicija uokvirena motivom „pasjeg skoka“, dok je unutrašnja površina raščlanjena nepravilnom mrežom osmerokuta i četverokuta, u čijim se središnjim dijelovima nalaze vegetabilni i geometrijski motivi (rozete, Solomonov čvor, stabljike s lišćem i s pupovima i sl.). Desna mozaička kompozicija uokvirena je ukrasnom trakom koju formiraju trokuti, a unutar te kompozicije nalaze se kvadrati i ukras sličan „malteškom“ križu.

Sl. 2 Zadar, mozaik s prikazom jelena sa strana kantara, oratorij u kompleksu katedrale, 6. st. (prema Meder 2003)

U Puli su sačuvani tek skromni ostaci mozaičke dekoracije, i to u katedrali (na podiju, ispred oltarnih stepenica, dijakonikonu) te u južnoj crkvi (nazvanoj Sv. Toma), čiji su se tragovi sačuvali u današnjoj sakristiji katedrale ispod jednog drvenog podija. Motivi koji se javljaju na mozaicima su kvadrati i medaljoni u kojima se nalaze natpisi te učvorenii krugovi s upisanim kvadratima konkavnih stranica.³³ Mozaik otkriven u Puli 1978. god., koji potječe iz ranokršćanske bazilike, fragmentarno je očuvan. Mozaički je pod ukrašen geometrijskim motivima koji se ponavljaju.³⁴

³¹ Petricioli 1984, 250, T. 38–40; Petricioli 1991, 7 i d., sl. 1–5.

³² Ilakovac 1980, 131, sl. 4.

³³ Mirabella Roberti 1943.

³⁴ Jurkić Girardi 1980, 137–138.

Podni mozaici bazilike Sv. Agneze u Muntajani kod sela Anžići u Poreštini potpuno se, po stilizaciji ukrasa i tehničkoj obradi, uklapaju u podne mozaike koji su na tom području nastali u vremenu od 4. do 6. st.³⁵

O podnim mozaicima Krka i Raba za sada postoji oskudna dokumentacija, a nastali su tijekom 5. i 6. st. Podni mozaici krčke ranokršćanske bazilike geometrijskog su tipa. Nalaz ranokršćanskog mozaika u Rabu iz 6. st. zabilježio je M. Sabljar u svojim putnim bilježnicama.³⁶ Mozaik je geometrijskog tipa sastavljen od uzoraka „šahovske ploče“ u crno-crvenoj kombinaciji te raznolikih prepleta.³⁷

U kompleksu crkve Sv. Ivana u Starom Gradu na Hvaru otkriveno je više mozaičkih tepiha koji su ukrašavali podove dvojnih ranokršćanskih crkava.³⁸ Prostor prezbiterija sjeverne crkve ukrašen je mozaikom s geometrijskim motivima. Južna crkva, koja je bila glavna kongregacijska crkva s krstionicom, ukrašena je mozaicima s figuralnim prikazima. Apsida južne crkve ukrašena je mozaičkim medaljonima s prikazom golubica koje piju vodu iz kantara.³⁹ Ovaj prikaz golubica u svetištu vezan je za ideju euharistije, a bio je okrenut prema katedri i subseliju te očigledno namijenjen biskupu i svećenstvu koji su obavljali svečani obred. Nasuprot ovom medaljonu bio je pravokutni mozaički tepih s prikazom kantara između paunova. Ovaj rajski prikaz bio je okrenut prema vjernicima u brodu crkve.⁴⁰ Ova dva mozaika postavljena u dva različita smjera odvajali su izdvojeni geometrijski ornamenti.⁴¹ Pored mozaika s rajskim pticama, u uglovima ramena apsida izvedena su dva zasebna mozaička polja pravokutnog oblika te identičnih figuralnih prikaza.⁴² Veći mozaik pred apsidom s kantarom kojeg flankiraju paunovi ikonografski je poznat.⁴³ Ovaj je motiv vrlo čest u ranokršćanskoj umjetnosti, a osim mozaika javlja se i na sarkofazima.⁴⁴ Slične mozaičke kompozicije nisu pronađene u apsidama ostalih bazilika u Dalmaciji.

Ornamentalni mozaik iz bazilike u Supetru sastoji se od kvadrata ukrašenih raznolikim prepletima, rombovima, svastikom, rozetama, šahovskim poljem i sličnim motivima koji su međusobno odijeljeni manjim kvadratima i pravokutnicima, a izmjenjuju se u strogo pravilnoj geometrijskoj shemi.⁴⁵ Iako nije sačuvan u cijelosti, mozaik je prekrivao pod sjeverne bočne lađe, a obzirom i na početak ornamenta u glavnoj lađi bazilike, pretpostavlja se da je trobrodna ranokršćanska bazilika u Supetru bila potpuno prekrivena mozaičkim podovima.⁴⁶

Mozaički ostaci u bazilici u Grohotama na otoku Šolti geometrijskog su karaktera i slični onima na Kapljuču (mali osmerokuti s upisanim kvadratima), u bazilici urbani u Solinu te na Marusincu (lijevi sag ispred apsida).⁴⁷ Mozaički tepih prostorije s južne strane apsida bio je uokviren jedno-

³⁵ Šonje 1980, 137.

³⁶ Putne bilježnice M. Sabljara pohranjene su u Ministarstvu kulture, Upravi za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu (Meder 1980, 115.).

³⁷ Buzov 2014, 88.

³⁸ Jeličić-Radonić 1994, 68–72.

³⁹ Jeličić 1980, 30.

⁴⁰ Jeličić-Radonić 1994, 70.

⁴¹ Jeličić-Radonić 1994, 70.

⁴² Jeličić-Radonić 1994, crteži 72 i 74.

⁴³ Jeličić-Radonić 1994, 70 i d., sl. 70 i 75.

⁴⁴ Kollwitz – Herdejürgen 1979, T. 50, 3, 64, 1, 70, 2, 71, 2, /3. 1, 2 itd.

⁴⁵ Jeličić 1979.

⁴⁶ Jeličić-Radonić 1994a, 59.

⁴⁷ Brøndsted 1928, T. 4, 1 i T. 5, 1; Dyggve – Egger 1939, 54, sl. 68, L; 58, sl. 71/6 (L); 59, sl. 73; 69, sl. 91, B/1; Oreb 1983, 13.

stavnom pletenicom, a sastojao se od 15 većih kvadratnih polja i 8 većih krugova iz kojih se izvija jednostavna pletenica, a koja ih međusobno povezuje u jedinstveni geometrijski motiv. Krugovi su postavljeni u sredini, među četiri veća kvadrata, unutar kojih se nalazi manji kvadrat ispunjen različitim geometrijskim ornamentima (križevi, krugovi, svastika, rombovi). Unutar većih krugova nalaze se također manji krugovi koji su ispunjeni raznim geometrijskim motivima.⁴⁸ Ovi prikazi produkt su različitih pristupa i izražajnih vrijednosti. Iako nema mnogo ranokršćanskih mozaičkih podova, no i ovo malo pokazuje znatnu vrsnoću i različite stilske odrednice te dosta srodnu ikonografiju simboličkoga karaktera.

Mozaični tepisi u Istri češće su podijeljeni na polja, nego oni u Dalmaciji. Slično kao u Poreču, bilo je i u Betiki.⁴⁹ Tepisi su zavjeti pojedinaca ili porodica i koncepcijski su nekoherentni.⁵⁰ Ipak ima podova koji su izvedeni po jedinstvenom planu i figuralno su znatno bogatiji. U omanjim poljima tih mozaika mogu se nalaziti razni motivi vegetabilnoga i figuralnoga karaktera. U Betiki se javlja podni mozaik izveden u crno-bijeloj tehnici (trolisna kapela) (Sl. 3) te polikromni (trobrodna bazilika). U kapeli su ornamentalni motivi u središnjem dijelu geometrijski, dok su u apsidama samo vegetabilni te u dva slučaja sa simboličkim značenjem. Motivi sa simboličkim značenjem svakako su stilizirana palmeta – drvo života (u sredini) te sa strane trs loze – simbol Krista.⁵¹ Mozaički pod središnje lađe bazilike dosta je oštećen, no mozaički su natpisi dobro očuvani. Veće istočno polje bilo je ispunjeno uglavnom s jednakim uzorcima, kakvi su ukrašavali i kapelu, dok je manje zapadno bilo ispunjeno koncentričnim krugovima, duguljastim rombovima te viticama.⁵²

Sl. 3 Betika, mozaici iz trolisne kapele sv. Andrije, 1. pol. 5. st. (prema Marušić – Šašel 1986)

⁴⁸ Oreb 1983, 13.

⁴⁹ Marušić – Šašel 1986, sl. 13, 14, 19, 20.

⁵⁰ Cambi 2002, 289.

⁵¹ Marušić – Šašel 1986, 312.

⁵² Marušić – Šašel 1986, 319–321, 13–1.

U Vrsaru su polja ispunjena pticama, ribama, kantarima i dr.⁵³ Valja pretpostaviti da su tu lokalnu mozaičarsku tradiciju još iz ranijega razdoblja nastavljali lokalni kršćanski majstori. Okviri polja su istoga pretkršćanskog podrijetla, dok su figure manje gipke i više shematizirane.⁵⁴ Druga skupina su zidni mozaici. Oni su različitih tehničkih i stilskih karakteristika, a rađeni su od manjih kockica, često od raznobojnog stakla.

Među kršćanskim bazilikama s očuvanim mozaičkim površinama od izuzetne su vrijednosti već spomenuti ranokršćanski bazilikalni kompleksi u Solinu te Poreču. Porečki mozaici imaju posebno značenje jer se većim dijelom nalaze *in situ*, u jednom još uvijek postojećem bazilikalnom kompleksu.⁵⁵ Iako su kod nas, gotovo u svim ruševinama palača, vila, bazilika i baptisterija, mauzoleja i termi, nađeni tragovi zidnih mozaika, nažalost nisu sačuvani niti manji fragmenti, već samo tesere. Stoga je i zbog očuvanog zidnog mozaika Poreč izuzetan i monumentalan spomenik.

Simboličnu adaptaciju profanog prostora za potrebe nove vjere pokazuje fragment mozaičkog poda u čiji je ugao umetnut lik ribe koji simbolično predstavlja Krista (IXΘΥΣ). Krajem 4. st. oratorij je zamijenila nova crkva. Podove nove crkve, prvobitnog sakralnog objekta, ponovno su prekrili mozaici, podijeljeni u četverokute različite veličine, ispunjene dekorativnim motivima; darovi vjernika, uz čija su imena zabilježene i brojke koje označavaju veličinu darovane površine, izraženu u rimskim stopama. I na ovim mozaicima još se osjeća jaka antička tradicija koja je svoje dekorativne motive gradila stilizirajući prirodne oblike. Ona još živi u spletovimaju bujne rascvale vitice, u crtežu posude iz koje vitica izbija, u lišću vijenaca koji ovija jedno polje s natpisom. Tradicija još živi i u sigurnosti crteža kojom je izvedena živa igra raznovrsnih dekorativnih motiva u skladnoj kompoziciji, u bogatom izboru boja. No, niti ovaj sakralni objekt nije dugo trajao jer se već u prvoj polovini 5. st. podiže na istom mjestu velika trobrodna bazilika. Ova nova bazilika rječito govori o novom položaju crkvene organizacije u životu kasnoantičkog grada. Najvjerojatnije je u to vrijeme bila podignuta i prva krstionica, baptisterij, tako da je u tom dijelu grada izrasla velika sakralna cjelina koja je postala novim središtem gradskog života.⁵⁶ Oblik dvorane preuzet je iz prijašnje profane arhitekture, a našao je u prostranoj trobrodnoj građevini svoj najmonumentalniji izraz. Ipak, ove gradnje i ukrasi pokazuju i dokazuju lagano propadanje lokalne tradicije. Naime, dok su ruke anonimnih majstora na podovima crkava strpljivo slagale blistavu dekoraciju iz kamenčića, već su se preko sjevernog dijela istarskog poluotoka kretale jedna za drugom vojske „barbara“. I dok je antika nestajala u požarima bezbrojnih bitaka, u malim gradovima na sjevernim obalama Mediterana njezino je umiranje bilo lagano i tiho. Te su faze umiranja vidljive i na porečkim spomenicima. Mozaici crkve 5. st. zapleli su se u nemirne geometrijske spletove, ornamente oblikovane sve nesigurnijom rukom. No, i opet iznimno na pojedinim mjestima, kao što je to u polukrugu svećeničkih sjedala, davna su sjećanja opet oživjela krhku viticu vinove loze, a njezine zavoje naselila malenim ptičjim tijelima.

Podni mozaici Eufrazijeve bazilike osobito su stradali zbog ukapanja u crkvi. No još do kraja 19. st. bili su sačuvani dosta veliki fragmenti u pobočnim lađama, kao što pokazuju crteži kod Lohdea⁵⁷ i Errarda.⁵⁸ No i ti su fragmenti većim dijelom izgubljeni kada je 1880. god. bio posta-

⁵³ Mirabella Roberti 1944, 510 i d.; Šonje 1982, 40, 4, T. 7.

⁵⁴ Cambi 2002, 290. U raznim poljima ranijih mozaika javljale su se životinje, ovdje su upotrijebljene u čisto dekorativne svrhe, gotovo kao ornamentalni motiv.

⁵⁵ Buzov 2014, 86.

⁵⁶ Prelog 1986, 12.

⁵⁷ Lohde 1859.

⁵⁸ Errard – Gayet 1905, T. 29, 30, 31.

vljen novi pod u crkvi. Godine 1937. otkriveni su ispod velikog oltara, koji je stajao u južnoj apsidi, dijelovi mozaika, među kojima se ističe fragment s velikom dekorativnom školjkom, pa su i konzervirani na tom mjestu. Sudeći prema crtežima, kao i sačuvanim dijelovima, podni mozaici Eufrazijeve bazilike bili su vrlo kvalitetni radovi, a pojedini dekorativni motivi (školjke) pokazuju jasnu vezu sa sličnim motivima u apsidalnom mozaiku. I u memorijalnoj kapeli sačuvali su se fragmenti izvornog mozaika iz 6. st., no oni su daleko grublje izvedeni nego oni u bazilici. Najstariji podaci o podnim mozaicima bazilike potječu iz 15. st. i nalaze se u poznatom parman-skom rukopisu Cirijaka iz Ankone, koji je zabilježio neke natpise, od kojih se do danas sačuvalo tek jedan s imenom.⁵⁹ Fragment mozaika smješten je u biskupiji. Umorna antička umjetnost još će jednom procvasti kasnim, raskošnim cvatom, a to se dogodilo u Eufrazijevoj bazilici u 6. st. Porečki biskup Eufrazije podigao je na mjestu starije crkve svoju raskošnu baziliku. Na mramornim dovratnicima portala, na impostima kapitela uklesan je njegov monogram, a njegov lik je prikazan u apsidalnom mozaiku. Zidni mozaici Eufrazijeve bazilike izrađeni su od raznobojnih kockica kamena i stakla.

Mozaički ukras apsida raspoređen je u nekoliko zasebnih cjelina. Čeoni zid apsida uokviren je uskom ornamentalnom trakom, a u sredini sjedi na globusu mladenački Krist, držeći u ruci otvorenu knjigu s natpisom na stranicama: *Ego sum lux vera*. Krist je prikazan kao Gospodar – κύριος, slično kao i Krist u kupoli apsida u bazilici San Vitale u Ravenni.

U polukružnom polju apsidalnog svoda, uokviren s gornje strane širokom ornamentalnom bordurom, a s donje strane trakom posvetnog natpisa izvedenog u više redaka, nalazi se središnji prikaz Bogorodice s lokalnim mučenicima – *S(an)c(tu)s Maurus* – i biskupom Eufrazijem – *Eufrasius ep(is-copu)s*. Središnji dio kompozicije zauzima Bogorodica koja sjedi na širokom jastuku niskog trona držeći na koljenima dijete. Tu su prikazani posljednji portreti prije pada antičke civilizacije, iako bez individualnih karakteristika, daju se tek neka osnovna obilježja, kao što su približna starost i to na generalizirani način (brada, sijeda ili tamna kosa). Važniji je opis ličnosti vanjskim obilježjima – odjećom, obućom, legendama i sl., jer ih se inače ne bi moglo prepoznati.⁶⁰ Za razliku od mučenika i Maura koji su tipizirani, likovi Eufrazija i Klaudija nose izrazite portretne oznake. Iako nema sačuvanih portreta sličnog karaktera, to je ipak indicija da su takvi likovi morali postojati, predstavljeni u sličnom kontekstu (donatori crkve) u nekim luksuznijim crkvenim građevinama na istočnoj obali Jadrana. Donji dio ukrasa apsida dijele četiri prozora u pet dijelova: dva šira polja na sjevernoj i južnoj strani prikazuju dvije scene iz Marijina života (Navještenje, Pohodjenje), dok su na uskim poljima između prozora prikazane tri izdvojene osobe (Sv. Zaharije, visoki anđeoski lik te Ivan Krstitelj).

Fragment mozaika s motivom *Traditio legis* potječe iz južne kapele sv. Marije Formoze iz Pule. Također je visoke vrijednosti, a po svojim kromatskim odlikama ponešto se razlikuje od porečkoga, dok je po načinu rješavanja pokreta i pojedinosti nešto inferiorniji (Sl. 4).⁶¹ Istraživanjem istočnog dijela bazilike sv. Marije Formoze u Puli 2016. god., pronađena su dva ulomka podnog mozaika. Veći ulomak u polju broda ima stilizirani prikaz vinove loze, a manji prikaz košare između dviju ptica močvarica. Ovaj novi figuralni mozaik s prikazom košare ističe se među ostalim poznatim jednostavnijim ukrasima (geometrijski i stilizirani vegetabilni motivi) podnih mozaika ove bazi-

⁵⁹ Degrassi 1934, 42, br. 88; Caillet 1993, 327–330.

⁶⁰ Cambi 2000, 91.

⁶¹ Cambi 2002, 300.

Sl. 4 Pula, fragment mozaika s prikazom *Traditio legis* iz sv. Marije Formoze, sredina 6. st. (prema Cambi 2002)

like. Njegova je važnost u tome što jasno potvrđuje da su, uz Sv. Mariju Formozu, u Puli i mnoge druge građevine imale bogatu mozaičku tradiciju.

Postojanje zidnih mozaika u apsidama dalmatinskih crkava nije potvrđeno, no ipak su pronađene mozaičke kockice kakve su korištene za pokrivanje zidnih ploha. Ako su zidni mozaici i postojali, njihova tematika, stil i tehnika ostat će, nažalost, vječna tajna.

Arheološka istraživanja koja su se vodila tijekom proteklih dvadeset godina iznjedrila su brojne mozaike. Vršena su probna istraživanja, revizijska istraživanja, sustavna arheološka istraživanja, zaštitna istraživanja, geoistraživanja te konzervacija i restauracija. U razdoblju od 2004. do 2012. god. objavljeni su rezultati arheoloških istraživanja u *Hrvatskom arheološkom godišnjaku*. U tom razdoblju na prostoru Hrvatske istraženi su brojni lokaliteti na kojima su otkriveni mozaici, fragmenti mozaika, tesere ili kockice mozaika, staklene kockice i podloge za mozaik. U tom razdoblju izvršena je sanacija i konzervacija poznatih mozaika (podni mozaik apside u Novalji, mozaik u cisterni na Bribirskoj glavici, podni mozaik u termama na Visu, podni mozaik iz Narone).

Od novijih nalaza posebno su zanimljivi ostaci antičkog objekta otkriveni 1995. god. na lokalitetu sv. Nikola smještenom podno ceste Jurandvor – Baška. Riječ je o objektu koji je adaptiran i dograđen za potrebe ranokršćanske zajednice. Na tom je mjestu kasnije podignuta prostrana longitudinalna trobrodna bazilika ravnoga začelnoga zida s upisanom polukružnom apsidom. Unutar jedne od dviju pomoćnih prostorija uz bok apside otkriven je dobro očuvan mozaik izveden crno-bijelim teserama, koje čine jednostavan geometrijski motiv unutar kojega je postavljeno natpisno polje dimenzija 43 x 38 cm. Natpis glasi: *Saprilla/apsida c/um secr/[et]aria f(e)c(it)*.⁶² Natpis pisan latinskim pismom

⁶² Starac 1996, 139.

spominje Saprilu, ženu koja je dala načiniti svetište s pomoćnim prostorijama. Mozaik je smješten *in situ*. Tijekom 2008. i 2009. god. nastavljena su arheološka istraživanja unutar ranokršćanske bazilike nepoznata titulara u katastru označenog kao „San Nicolo“ (sv. Nikola).⁶³ Podni mozaici pronađeni na većim površinama bili su u lošem stanju, usprkos činjenici da su zastupljeni kvalitetni likovni motivi te brojni donatorski natpisi. Nažalost, tehnička kvaliteta izvedbe na niskoj je razini. Kasnija paljenja vatre na dijelovima crkvenog poda izazvala su daljnja oštećenja, kao i naknadno djelovanje vode, korijenja te fizičko prekopavanje poljoprivredne čestice, oštetilo je preostale dijelove podnog mozaika. Ukupno je pronađeno 13 natpisnih polja s imenima donatora.⁶⁴ Tijekom posljednjih godina arheološka istraživanja koja izvodi Konzervatorski odjel u Rijeci dopunila su naše spoznaje o antičkoj i ranokršćanskoj topografiji rimske Tarsatike (*Tarsatica*).⁶⁵ Premda je iz literature poznato i naslućeno, nalazi crno-bijelog mozaika u Užarskoj ulici te većih polikromnih mozaičkih površina na Trgu Kosi toranj govore u prilog postojanju jedne *villae urbanae* te velike ranokršćanske crkve. Mozaici otkriveni 1997. god. svojim ornamentalnim repertoarom uklapaju se u mozaički repertoar koji u 5. i 6. st. prevladava u dekoraciji bazilika na Istočnom Jadranu. Posebno je značajan nalaz na području crkvice sv. Andrije na zapadnom gradskom cemeteriju s polikromnim geometrijskim podnim mozaikom te donatorskim natpisom smještenim u medaljonu.⁶⁶ Fragment mozaika s natpisom otkriven je još 1876. god. *in situ*.⁶⁷ Postoje različite interpretacije ovog natpisa, no ispravnu interpretaciju natpisa donosi A. Degrassi: *Agape vedua pro se et suos f(e)c(it) p(edes) CCC*,⁶⁸ a za crkvu kojoj pripada ovaj mozaik A. Degrassi drži da je teško mogla nastati poslije 6. st.⁶⁹ Na temelju spoznaja, natpis možemo datirati od 5. do 6. st. Tijekom 2008. i 2009. god. u riječkom Starom gradu na prostoru trga Pul Vele crkve Hrvatski restauratorski zavod izvodio je zaštitna arheološka istraživanja. Područje istraživanja bilo je otprije poznato po vrijednim i važnim arheološkim nalazima, kao što su antičke terme te polikromni podni mozaici. Nakon prestanka funkcioniranja termi, jedan je dio bio prenamijenjen za potrebe kršćanskog kulta. Na prostoru termi podiže se trobrodna ranokršćanska bazilika ukrašena polikromnim podnim mozaicima. Mozaici su dekorativni s razvijenim geometrijskim ukrasom te bogatstvom motiva,⁷⁰ a grupirani su u četiri cjeline: prva cjelina u narteksu, druga u središnjem brodu te treća i četvrta u bočnim brodovima. U središtu istraženog dijela središnjeg broda otkriveno je natpisno polje, a riječ je o ulomku donatorskog natpisa.

Od prvih istraživanja ranokršćanskih mozaika do danas uočavamo da je učinjen veliki iskorak, a brojni mozaici koji su otkriveni u novije vrijeme tome govore u prilog. Ono što danas predstavlja najveći problem jest zaštita mozaika. Naime, jedan od problema je pitanje zaštite mozaika koji su pod vodom, mozaika koji su povremeno pod vodom te problem zaštite mozaika pri podizanju novih zdanja na mjestima gdje su mozaici otkriveni. Kao slučaj interpolacije mozaika u novoizgrađeni objekt treba spomenuti primjer iz Ravenne.

Na kraju možemo zaključiti da se na području Istre, uz utjecaj akvilejske mozaičarske škole i njezinih radionica u Trstu, Puli i Poreču, osjeća i utjecaj Solina i njegove škole, a potom i Ravenne.⁷¹

⁶³ Starac 2010, 423.

⁶⁴ Kurilić – Serventi 2016, 2282–2302.

⁶⁵ Gigante 1944; Matejčić 1982; Matejčić 1985.

⁶⁶ Novak 1993, 193.

⁶⁷ Mirabella Roberti 1949, 295.

⁶⁸ Degrassi 1942, 196–197.

⁶⁹ Degrassi 1942, 197.

⁷⁰ Višnjić 2010, 458.

⁷¹ Buzov 2014, 89 i d.

U Dalmaciji se pak uočavaju veze i utjecaji Sirije i Afrike, i to ne samo u motivima, već i u kompoziciji mozaičkih podova. To je posve razumljivo, jer u 5. st. dopire u Salonu val doseljenika s Bliskog istoka, iz Afrike te posebice iz Sirije. U doba crkvene i kulturne prevlasti Salone to se ogleda i u njegovom utjecaju sve do Grada te u cijeloj Istri. Bazilike u Alžiru i Tunisu pokazuju sličnosti sa solinskim građevinama.⁷² Bazilika na Marusincu pokazuje sličnosti u kompoziciji i detaljima mozaičke dekoracije sa sirijskim crkvama u Kabr Hiram, Ghine, Khalde i Beit Mery. Kao analogiju za baziliku na Kapljuču, možemo dati situaciju u grobnoj kapeli Bordj–Messaoudi u Tabarki,⁷³ gdje je pod homogeniji nego u crkvi na Kapljuču, a mozaički podovi su isključivo sepulkralnog karaktera. Ranokršćanski mozaici na istočnoj obali Jadrana pripadaju velikom i kompleksnom fenomenu kasnoantičke umjetnosti koja je *izrasla iz antike, apsorbiravši elemente rimske kulture, dajući im pritom svoj sadržaj i smisao.*⁷⁴

LITERATURA

- Blake 1930 M. E. Blake, „The Pavement of the Roman Buildings“, *Memoirs of the Roman Academy in Rome* 8, Rome 1930, 7–160.
- Brøndsted 1928 J. Brøndsted, „La basilique des cinq martyrs à Kapljuč“, u: E. Dyggve – J. Brøndsted – F. Weilbach, *Recherches à Salone* I, Copenhagen 1928, 33–186.
- Buzov 1996 M. Buzov, „Prikaz jelena na ranokršćanskim mozaicima prema srednjovjekovnoj umjetnosti“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, 21 (1995), Split 1996, 55–86.
- Buzov 2014 M. Buzov, *Antički i ranokršćanski mozaici s natpisom u Hrvatskoj: arheološke rasprave*, Zagreb 2014.
- Caillet 1993 J.-P. Caillet, *L'évergétisme monumental chrétien en Italie et à ses Marges*, Roma 1993.
- Cambi 2000 N. Cambi, „Bilješke uz ikonografski problem apsidalnih mozaika Eufrazijeve bazilike u Poreču“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 38 (25), Zadar 2000, 101–112.
- Cambi 2002 N. Cambi, *Antika*, Zagreb 2002.
- Carrara 1850 F. Carrara, *Topografia e scavi di Salona*, Trieste 1850.
- Cvetković-Tomašević 1984 G. Cvetković-Tomašević, „Les mosaïques paléobyzantines de pavement dans l'Illyricum oriental: Iconographie, symbolique, origine“, u: D. I. Pallas (ur.), *Actes du Xe congrès international d'archéologie chrétienne*, Thessaloniki – Città del Vaticano 1984, 481–517.
- Degrassi 1934 A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae, vol. X, Regio X, fasc. II, Parentium*, Roma 1934.
- Degrassi 1942 Degrassi, „Le iscrizioni di Tarsatica. Origine e sito del municipio romano“, *Epigraphica* 4, sv. 1–2, 1942, 196–197.

⁷² To su bazilike iz Tunisa i Alžira – Heidra, Tené, Tebessa, Timgad, te Setifu, Gjemila i Chabersas.

⁷³ Brøndsted 1928, 114; Duval 1976, 31, sl. 12; 60, sl. 30; 63, sl. 32; 64, sl. 33.

⁷⁴ Šeper 1959, 109.

- Domagalski 1990 Domagalski, *Der Hirsch im spätantiker Literatur und Kunst. Unter besonderer Berücksichtigung der frühchristlichen Zeugnisse*, Jahrbuch für Antike und Christentum. Ergänzungsband 15, München 1990.
- Duval 1976 N. Duval, *La mosaïque funéraire dans l'Art Paléochrétien*, Ravenna 1976.
- Dyggve – Egger 1939 E. Dyggve – R. Egger, *Forschungen in Salona III*, Wien 1939.
- Errard – Gayet 1905 C. Errard – A. Gayet, *L'art byzantin 1–3*, Paris 1905.
- Farioli 1974 R. Farioli, „Mosaici pavimentali dell'alto Adriatico e della Africa settentrionale in età bizantina“, *Antichità Altoadriatiche* 5, Trieste 1974, 285–302.
- Gauckler 1904 P. Gauckler, „Mussivum opus“, u: Ch. Daremberg – F. Saglio, *Dictionnaire des antiquités Grecques et Romaines III. 2*, Paris 1904, 2088–2129.
- Gerber 1917 W. Gerber (ur.), *Forschungen in Salona I. Die Bauten in nord-westlichen Teile der Neustadt von Salona; mit Beiträge von M. Abramic und R. Egger*, Wien 1917.
- Gigante 1944 R. Gigante, „La topografia di Fiume romana e del suo porto“, *Studi, Saggi, Appunti, Deputazione di storia patria per le Venezie: Sezione di Fiume* 1, Fiume 1944, 7–22.
- Ilakovac 1980 B. Ilakovac, „Apsidalni mozaik starokršćanske bazilike u Novalji“, u: *Ranokršćanski mozaici u Jugoslaviji*, Materijali 18 (1978), Bitola – Beograd 1980, 127–136.
- Jeličić 1979 J. Jeličić, „Otkriće ranokršćanske bazilike s mozaikom“, *Slobodna Dalmacija*, Split 27.10.1979.
- Jeličić-Radonić 1993 J. Jeličić-Radonić, „Mozaici konsignatorija salonitanske katedrale“, *Diadora* 15, Zadar 1993, 275–290.
- Jeličić-Radonić 1994 J. Jeličić-Radonić, *Ranokršćanske dvojne crkve u Starom Gradu na Hvaru*, Split 1994.
- Jeličić-Radonić 1994a J. Jeličić-Radonić, „Supetar“, u: R. Buzančić, D. Domančić, V. Kovačić, J. Belamarić, J. Jeličić-Radonić, *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split 1994.
- Jurkić-Girardi 1980 V. Jurkić-Girardi, „Pula – nalaz ranokršćanskog mozaika i sarkofaga“, *Arheološki pregled* 21, Beograd 1980, 137–140.
- Kirigin *et al.* 1987 B. Kirigin – I. Lokošek – J. Mardešić – S. Bilić, „Salona 86/87. Preliminarni izvještaj sa zaštitnih arheoloških istraživanja na trasi zaobilaznice u Solinu“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 80, Split 1987, 7–56.
- Kolarik 1984 R. Kolarik, „The Floor Mosaics of Eastern Illyricum: The Northern Regions“, u: D. I. Pallas (ur.), *Actes du Xe congrès international d'archéologie chrétienne*, Thessaloniki – Città del Vaticano 1984, 445–479.
- Kollwitz – Herdejürgen 1979 J. Kollwitz – H. Herdejürgen, *Die ravennatische Sarkophage*, ASR 8, 2, Berlin 1979.
- Kurelac 1986 M. Kurelac (ur.), *Ivan Lučić, O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, prir. i prev. B. Kuntić-Makvić, uvodna studija i bibliografija M. Kurelac, komentar N. Budak, I. Goldstein, B. Kuntić-Makvić, M. Kurelac, Zagreb 1986.

- Kurilić – Serventi 2016 A. Kurilić – Z. Serventi, „Mosaic inscriptions in the basilica of Sv. Nikola (St. Nicholas) on the island of Krk“, u: *Acta XVI Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae, Costantino e i Costantinidi: l'innovazione Costantiniana, le sue radici e i suoi sviluppi*, pars II, Città del Vaticano 2016, 2282–2302.
- Levi 1947 D. Levi, *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton 1947.
- Lohde 1859 L. Lohde, *Der Dom von Parenzo. Beitrag zur Kenntniss und Geschichte altchristlicher Kunst. Mit 6 Kupfertafeln*, Berlin 1859.
- Marušić – Šašel 1986 B. Marušić – J. Šašel, „De la cella trichora au complexe manastique de St. André à Betika entre Pula et Rovinj / Od celle trichore do samostanskega kompleksa sv. Andreja v Betiki med Pulo in Rovinjem (Povzetek)“, *Arheološki Vestnik* 37, Ljubljana 1986, 307–342.
- Matejčić 1982 R. Matejčić, „Arheološki nalazi i Stara Tarsatica“, u: V. Antić (ur.), *Trsat od davnih do današnjih dana*, Rijeka 1982, 13–36.
- Matejčić 1985 R. Matejčić, „Arheološki nalazi u Rijeci i okolici“, *Domesti* 4–5, Rijeka 1985, 5–12.
- Meder 1980 J. Meder, „Ranokršćanski podni mozaici na istočnom Jadranu“, u: *Ranokršćanski mozaici u Jugoslaviji, Materijali* 18 (1978), Bitola – Beograd 1980, 111–126.
- Meder 2003 J. Meder, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb 2003.
- Mirabella Roberti 1943 M. Mirabella Roberti, *Il Duomo di Pola*, Pula 1943.
- Mirabella Roberti 1944 M. Mirabella Roberti, „Una sede paleocristiana ad Orsera“, *Estratto dagli Atti del Reale Istituto Veneto di scienze lettere ed arti (1943-1944)* 103/2, Venezia 1944, 516–530.
- Mirabella Roberti 1949 M. Mirabella Roberti, „Fiume – Necropoli di Piazza Regina Ellena“, *Notiziario Archeologico Istriano (1940-1948), Atti e memorie*, n. s. 1, 53, Poreč 1949, 295.
- Molajoli 1940 B. Molajoli, *La basilica Eufasianiana di Parenzo*, Padova 1940.
- Novak 1993 N. Novak, „Starokršćanska Tarsatica“, *Diadora* 15, Zadar 1993, 174–204.
- Oreb 1983 F. Oreb, „Starokršćanska bazilika u Grohotama na otoku Šolti“, *Peristil* 26, Zagreb 1983, 5–21.
- Patsch 1900 K. Patsch, *Die Lika in römischer Zeit*, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung 1, Wien 1900.
- Patsch 1990 K. Patsch, *Lika u rimsko doba*, Gospić 1990.
- Pernice 1938 E. Pernice, *Die Hellenistische Kunst in Pompeji, Die Pavimente mit figürlichen Mosaiken*, Berlin 1938.
- Petricioli 1984 I. Petricioli, „Contribution à la recherche de la plus ancienne phase de construction de la cathédrale de Zadar“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 77, Split 1984, 243–253.
- Petricioli 1991 I. Petricioli, „Pavimenti musivi paleocristiani della cattedrale di Zara“, *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria* 39, Trieste 1991, 7–16.

- Prelog 1986 M. Prelog, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Zagreb 1986.
- Rendić-Miočević 1975 D. Rendić-Miočević, „Salonitana Christiana – O solinskom baptisterijalnom kompleksu *catechumeneum* ili *consignatorium*“, *Zbornik Narodnog muzeja* 8, Beograd 1975, 255–264.
- Starac 1996 R. Starac, „Sulla scoperta di un'altra chiesa paleocristiana nell'isola di Krk (Veglia)“, *Hortus Artium Medievalium* 2, Zagreb 1996, 137–142.
- Starac 2010 R. Starac, „Bazilika Ispod Mira – Sv. Nikola“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 6 (2009), Zagreb 2010, 423–426.
- Suić 1968 M. Suić, „Nin u antici“, *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, Zadar 1968, 35–52.
- Suić 1981 M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981.
- Šeper 1959 M. Šeper, „Antika“, *Enciklopedija likovnih umjetnosti* 1, Zagreb 1959, 108–110.
- Šonje 1980 A. Šonje, „Nalazi podnih mozaika u Eufrazijani i bazilici Sv. Agneze u Muntajani kao i odnos podnih mozaika na području Poreštine prema mozaicima starokršćanskih bazilika na obalama Jadrana“, u: *Ranokršćanski mozaici u Jugoslaviji, Materijali* 18 (1978), Bitola – Beograd 1980, 137–160.
- Šonje 1982 A. Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre: područje porečke biskupije od IV. do XVI. stoljeća*, Zagreb – Pazin 1982.
- Špikić 2010 M. Špikić, *Francesco Carrara, polihistor, antikvar i konzervator (1812. – 1854.)*, Split 2010.
- Višnjić 2010 J. Višnjić, „Rijeka – prostorna cjelina trga Pul Vele crikve“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 6 (2009), Zagreb 2010, 457–461.

MARIJA BUZOV

THE STATE OF RESEARCH ON CROATIA'S EARLY CHRISTIAN MOSAICS

Although scientific interest in the life and monuments of the Antiquity period in European countries appeared during the Humanism and Renaissance periods, it was only in the eighteenth century that first major excavations were undertaken (Pompeii). Interest for the Antiquity and its monuments in Dalmatia emerged at about the same time as it did in other European countries. There are, however, earlier records of authors discussing monuments of the inland and the seaboard of Croatian territories. The emergence of Humanism and a revivalist movement, with new spiritual trends, led to a great interest in the life and monuments of Antiquity, existing as a distant and unattainable ideal. Inscriptions are studied and transcribed, monuments are described, and researchers undertake distant and perilous journeys in order to see and learn about monuments and ancient cities. Eminent figures in Croatian cultural history also played a role in archaeology in northern Croatia in the course of the seventeenth and eighteenth centuries.

Archaeological excavations conducted over the past twenty-five years have yielded recoveries of numerous mosaics. Exploratory trenching, re-excavation, systematic archaeological excavation, rescue excavation, geo-exploration, conservation, and restoration have been undertaken. The results of archaeological excavations were being published in *Hrvatski arheološki godišnjak* (*The Croatian Archaeological Yearbook*) in the period from 2004 to 2012 period. During that time there were many sites excavated in Croatia at which

mosaics, fragments of mosaics, *tesserae*, glass cubical tiles, and mosaic substrates were found. This period also saw the rehabilitation and conservation of well-known mosaics – the mosaic carpet in the apse at Novalja, the mosaic in the cistern at Bribirska glavica, the mosaic carpets at the *thermae* at Vis, and the mosaic carpet at the Vid-Narona site.

Mosaic decoration appeared throughout almost the entire region of the eastern Adriatic coast. Almost all structures created or adapted in the late Roman or early Byzantine periods have mosaic ornamentation as part of the interior decorations of both profane and sacral architecture, with greater representation in the latter.

In the first centuries of Roman rule in our areas, mosaics were laid on the floors, in public as well as private buildings, in towns as well as in villas (*villae rusticae*). However, in late Roman, early Christian, and Byzantine times, mosaics decorated walls, especially the walls of places with cultic associations (Poreč, Pula). Christian floor mosaic is characterised by the rich ornaments which often comprised floral motifs (Salona, Supetar, Stari Grad et c.), Sacral buildings have considerable areas occupied with the mosaic inscriptions, which represented a novelty. These inscriptions mention donations by clerical or other persons who participated in the making of the mosaic. *Parentium* (Poreč), *Pola* (Pula), *Salona* (Solin), Grohote, and Baška (island of Krk), all give evidence of distinguished, known or anonymous (Poreč) donors. Confirmed numerous archaeological discoveries of mosaics in Croatia (Roman provinces of Dalmatia and Pannonia, and *Regio X Venetia et Histria*) bear witness to the importation, acceptance, and imitation of artistic forms in the stylistic development, but also local forms of creation, often even with certain local contributions.

Early Christian mosaics exhibit many similarities in the composition of floors to those of Roman profane architecture. A carpet-like conception was retained, just like the floors of late Roman structures in the 4th century. There are almost no figural representations and the designs are strictly geometric. Three-nave basilica appeared as the basic architectural type at the end of the 4th century and the beginning of the 5th century. Central naves are wide and separated from the narrower lateral naves. An example of the new decorative conception was certainly Basilica of St Anastasius in Marusinac, in which the eastern and western sections of the central nave were covered by a mosaic floor with complex geometric lines. The inter-column spaces had small square surfaces, also with a geometrical character. The lateral naves were entirely covered with uniquely composed geometrical lines. Central points were occasionally emphasized in the form of a rosette, circle, or an octagon (as in the diaconicon of the *basilica urbana* in Solin, from the beginning of the 5th century).

It is important to emphasize that in the region of Istria, which was under the influence of the Aquileian mosaic school and its workshops in Trieste, Pula, and Poreč, the influence of Salona and its schools was also felt, as well as that of Ravenna. In Dalmatia it is much more possible to detect connections with and influence from Syria and Africa, not merely in the motifs, but also in the composition of the mosaic floors. This is completely understandable since a wave of immigrants from the Near East, Africa, and particularly Syria, arrived in Salona in the 5th century. In the period of the religious and cultural dominance of Salona, its influence was reflected throughout all of Istria, and even extended to Grado.

Early Christian mosaics on the eastern coast of the Adriatic Sea belong to the great and complex phenomenon of the late classical art, which “evolved from the classical world, absorbing elements of Roman culture, imparting to them its contents and meaning” according to Šeper.

Keywords: *history of research, basilica, early Christian mosaics, archaeological sites, archaeological researches, eastern Adriatic coast, figural mosaics, geometrical mosaics, inscriptions*

